

яко *быдло* до своег обору загалі (Антырыз., 172);
яко *гадина* подь травю ташься (Антырыз., 45);
яко *заец* выткнуль (Антырыз., 227);
яко *заець* прядь собакам тропиль (Антырыз., 146);
яко *несь* сь тыду кусаюм (Антырыз., 385);
яко *сова* перяд светломъ крыеть ся (Антырыз., 93);
яко *сова* на светло не покажеть (Антырыз., 129);
яко *мухи* подавши (Антырыз., 348);
яко *шершень* цветки свое выбираль (Антырыз., 117).

Менш прадастаўнічую групу ўтвараюць фразеалагізмы, параўнанне ў якіх праводзіцца з прадметамі сляйскага (1) побыту:

яко *полова* розьлятять (Антырыз., 177);
яко *коса* на камень трафить (Антырыз., 256).
Відаць, агульнавядомымі ў той час былі фразеалагізмы
яко *ягодьку* полкнеть (Антырыз., 401);
яко *т'бнь* мимо идеть (Антырыз., 135).

Пра суіснованне ў ВКЛ некалькіх культурных традыцый свед-
чыць фразеалагізм яко *Татарьскімь месопустомь, ани початьку,*
ани коньга неть (Антырыз., 148). *Мясопусты, месопусты* – маслені-
ца [5, вып. 18, с. 268]; *мисопусть* – 1) давол у ежу малочных і мяс-
ных прадуктаў па царкоўнаму ўставу; 2) нядзеля перад масленіцай,
мясное заганне, з якога па ўставу праваслаўнай царквы не дазва-
лялася ўжываць мясную ежу; 3) вялікі пост перад пасхаў, які цягне-
ца 40 дзён (чацьрохдзясятніца), а таксама пост наогул [10, с. 346]. Бе-
зумоўна, чужое ў хрысціянскім асяродку веравызнанне ўяўлялася
«няправільным», што знайшло выражэнне ў адзначаным фразеа-
лагізме.

Фразеалагізм яко *в ираньки вьступити* (Антырыз., 89) патра-
буе тлумачэння, паколькі ў яго склад уваходзіць незразумелая ў су-
часнасці лексема *ираньки*. Гэты выраз паходзіць з нямецкай мо-
вы. Нямецкае словазлучэнне *in die Schranken treten* мела некалькі
значэнняў, сярод іх і наступнае: *gegen j-n, mit j-m* – выступіць супраць
каго-небудзь, паспрачацца, памерыцца сіламі з кім-небудзь [7,
с. 496 – 497]. У вышніку паўкалькавання нямецкага ўстойлівага выразу
з'явіліся адпаведныя польскі *wstawać (stanąć/stanąć) w szranki z*
kimś, тое ж *wchodzić w szranki* – 'слаборнічаць, мерыцца/памерыцца
сіламі, выходзіць/выйсці на бой з кім-небудзь [6, т. 2, с. 479] і стара-
беларускі *в ираньки вьступити* з такім жа значэннем: *А тутъ ми*
вже прыйдетъ сь Фьлялетомъ правє яко вь ираньки вьступити
(Антырыз., 89); і варыянт без адноснага слова яко: ...якобы вашой
князяскай милости сь кролемъ его милостью вь ираньки вступо-
вани не прьходило (Антырыз., 167).

Да вышэйназванай групы прымае і адзначаны намі толькі
аднойчы фразеалагізм падобна *маслоку опившися: Але и на блазна-*
мь походил, же ся такъ долго вь речь удаю зь иаленымъ хлопомъ,
который, подобно маслоку опившися, леда што бредитъ! (Анты-
рыз., 404). У склад гэтага фразеалагізма ўваходзіць назойнік *маслокъ*,
што выйшаў з ужытку, паколькі знікла рэалія, якую ён абазначаў:
маслокъ – Напой з канапі, які ап'яняе [10, с. 35]. «Словарь русского

9. *Потей Ипатьей. Отпись на листъ някого клярика острозьского...* / *Русская историческая библиотека.* – Т. 19. – Стб. 1041–1122.
10. *Фидолет Христофор. Анюкрисель...* // *Русская историческая библиоте-*
ка. – Т. 7. – Ст. 1003–1820.
11. *Энциклопедыя літаратуры і мастацтва Беларусі: у 5 т. – Мінск: Бел-*
сав. энц. Імя П. Броўкі, 1984.

М. І. Свістунова (Мінск)

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ Ў «АНТЫРЫЗІСЕ» І ПАЦЕЯ

Пытанні гістарычнай фразеалогіі былі і застаюцца тэта ісогніта ў дыяхранічнай лінгвістыцы. Нельга сказаць, што напрапоўкі ў гэтым напрамку адсутнічаюць. Найбольш значныя з айчынных, наколькі нам вядома, – гэта кандыдацкія дысертацыі Тамашэвіча Т. І. «Фразеа-
логія беларускай мовы XVI – XVII стст.» (1980) і Мароз В. К. «Фра-
зеалогія беларускіх летапісаў» (1986). З лексікаграфічных прац
неабходна назваць «Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў» (2004)
І. Я. Лепешава. У бібліяграфічным паказальніку «Беларускае мова-
знаўства» (змяшчае звесткі за перыяд 1986 – 1991 гг.) названы 9 аў-
тараў, у работах якіх разглядаюцца пытанні гістарычнай фразеалогіі:
А. С. Аксамітаў, А. М. Бужуй, І. Н. Грамыка, А. П. Груца, У. І. Коваль,
І. Я. Лепешаў, В. К. Мароз, В. В. Німчук, Т. І. Тамашэвіч [1, с. 158].
Разам з тым, нягледзячы на пўўную ўвагу лінгвістаў да праблем
гістарычнай фразеалогіі, існуюць складанасці як з вызначэннем яе
асноўных паняццяў і тэрмінаў, крытэрыяў, паводле якіх можна
адрозніць фразеалагічную адзінку ад, скажам, аўтарскага мастацкага
словаўжывання, так і з простаў фіксацыяй і апісаннем моўнага матэ-
рыялу – фразеалагізмаў.

Творы пісьменства розных часоў сведчаць аб багатым фразеа-
лагічнага фонду беларускай мовы ў розныя перыяды яе развіцця.

Вывучэнне мовы старабеларускіх твораў рэлігійнай палемікі
паказала, што ў другой палове XVI – пачатку XVII стст. у творах
дадзенага стылю шырока выкарыстоўвалася надзвычай багатая
фразеалогія. Па нашых назіраннях, першыняства ва ўжыванні
фразеалагізмаў (як, дарэчы, і парэмій, а таксама блізкіх да іх
канструкцый [9]) належыць Іпацію Пацею. Ніжэй прапануем сцислае
апісанне часткі фразеалагічнага фонду «Антырызса» (1599),
аўтарства якога прыпісваецца І. Пацею, па тэкспе, змешчаным
ў 19 томе «Рускай гістарычнай бібліятэкі» [8].

Канструктыўна ў «Антырызсе» вылучаецца група фразеалагіз-
маў, якія з'яўляюцца параўнаннямі і далучаюцца да сказаў пры дала-
мозе адноснага слова *як/яко*. Сярод іх, у сваю чаргу, можна выдзе-
ліць фразеалагізмы, у якіх параўнанне праводзіцца з жывымі іста-
тамі: звярамі і птушкамі, насякомымі:

Т На подставе кантэксту мы кваліфікавалі гэтыя выразы як фразеалагізмы, а не
як мастацкія параўнанні.

У тэксце адзначаны фразеалагізмы з назойнікам **«фундамент»**: на якомь **«фундаменте»** <то> **збудоваць** (Антырыз., 34); на якомь **«фундаменте»** **засадзілі** (Антырыз., 291).

У двух фразеалагізмах выкарыстоўваецца назойнік **цех**: сь **«контарых»** > **цеху** <и> **онь есьць** (Антырыз., 198); якога **цеху есьць товарыцтва** (Антырыз., 338). Незразумелым у сучаснасці ўяўляецца фразеалагізм з запазычаным назойнікам **стары**: **Опожъ, въ тотъ часъ, коли ся крывада и бере и церьквамъ и духовенству вашому такова деяла, мовчли есте, панапе адъверсары, и черезъ стары на то смотрели есте** (Антырыз., 182). У польскай мове ёсьць назойнік **szraga** – шчыльна, трэшчына [4, т. 2, с. 404] і ёсьць фразеалагізм **ratgeć na coś** **przeć raice** (szraga east.) – глядзець скрозь пальцы на што-небудзь, заплюшчваць вочы на што-небудзь [6, т. 2, с. 153].

Выразны вобраз апанента-недарэкі стварае аўтар «Антырызіса» праз выкарыстанне фразеалагізмаў, у склад якіх уваходзіць азначальны займеннік **самъ**.

самъ себе **своимъ козико** **пилаеть** (Антырыз., 285). Польскі назойнік **kozik** мае значэнне 'сшызорык (у драўлянай аправе)' [4, т. 1, с. 354]; **самъ своею власною сокиркою подтялся** (Антырыз., 343); **самъ своимъ силомъ ... удавить ся** (Антырыз., 338).

Безумоўна, такі сціслы агляд і апісанне не можа даць цэлага і цэлага ўяўлення аб фразеалагічным фондзе «Антырызіса». Па-за межамі артыкула засталася значная частка картатэкі фразеалагізмаў дадзенага твора. Вялікую цікавасць выклікаюць фразеалагізмы, у склад якіх уваходзяць лексемны-архаізмы ці лексемны-гістарызмы. Напрыклад, у сказе **календаръ старый, хотя его видять имъ да-леко съ клобы вынать, заховають** (Антырыз., 250) ужыты фразеалагізм **съ клобы вынать** (Антырыз., 250). У «Гістарычным слоўніку беларускай мовы» гэта лексема падаецца са значэннем 'належае становішча, норма' [5, вып. 15, с. 127]. Праўда, словазлучэнні на-кшталт **въ своей клобы** **зостали** (АЗР, IV, 136, 1596); **съ клобы своей выстунютъ** (Калст., I, 26 – 3) не разглядаюцца там як фразеалагізмы. Са значэннямі 1) дыба; 2) ціскі гэты назойнік фіксуе слоўнік польскай мовы [4, т. 2, с. 323]. Верагодна, назойнік **клоба** паходзіць з нямецкай мовы: **der Kloben** – 1) палена, чурбан; 2) блок; 3) крук; скаба; 4) ціскі [2, с. 511]. Цікава, што ў польскамоўным арыгінале навукавана **z klobu**, вельмі блізка да правапісу нямецкага назойніка. Яшчэ прыклад. У сказе **А будеть ли Фляляеть такъ цинтливый, же ся укажеть, хто есть, не змысляючи собе именъ неналежныхъ, але, скнуувши зъ облича тую машкару, которою ся покрыва-еть** (Антырыз., 93) можна адзначыць фразеалагізмы **скнуувши машкару** ці **машкарой покрывати ся**. Назойнік **машкара** ў іх складзе не мае ніякага дачынення да мелкіх мошак, машкары, а з'яўляецца вынікам ўсходнеславянскай адаптацыі запазычанага назойніка **маска**: фр. **masque** <тг. **maschaga**, ад арабскага **maskara** = насмешка [3, с. 181]. Та-кія фразеалагізмы, безумоўна, патрабуюць лінгвістычных розшукаў і разгорнутых каментараяў.

языка XI – XVII вв. » падае ілюстрацыю да гэтай лексемы пад датамі: 1670 г., XVII ст. Як паказвае вышэйпрыведзены прыклад, у канцы XVII ст. яна была вядома і старабеларускай мове, і старапольскай – у польскім варыянце «Антырызіса» гэтаму фразеалагізму адпавядае **rodobno małoki orłyszъ sie** (Antyryzis, 170). Праўда, «Гістарычны слоўнік беларускай мовы» дадзенаму лексему чамусьці не фіксуе.

Другую вельмі прадстаўнічую групу ў «Антырызісе» складаюць самаатычныя фразеалагізмы. Найбольшая колькасць іх прыходзіцца на фразеалагізмы з назойнікам **око**:

- маеть яное око** (Антырыз., 354);
- у-въ очи ... мовить** (Антырыз., 385);
- обачите <то> на око** (Антырыз., 424);
- на очи выметати** (Антырыз., 166);
- выстаючы <имъ> предъ очи** (Антырыз., 384);
- выстаючы <имъ> предъ очи** (Антырыз., 409);
- замысляеть очю** (Антырыз., 353);
- очи ... отворили** (Антырыз., 182);
- очи розъязвлять** (Антырыз., 233);

Раздзей ужываюцца і вызначаюцца меншай разнастайнасцю фразеалагізмы з назойнікамі-назвамі іншых частак цела:

- зубу отвориль** [на што-небудзь – заўвага наша, М. С.] (Антырыз., 253);
- на шротъ зубу пустивъши** (Антырыз., 337);
- што ядовита слина до зубы принесла** (Антырыз., 214);
- што слина до нее** [зубы – заўвага наша, М. С.] **принесла** (Антырыз., 382);
- што ядовитая слина до усть принесла** (Антырыз., 383);
- вольчы зубы покажеть** (Антырыз., 430);
- на чоло <их> ставили** (Антырыз., 182);
- на шны <наши> усадили** (Антырыз., 151);
- горло <свое> положити** (Антырыз., 413);
- [**быти** – заўвага наша, М. С.] **въ бровь** (Антырыз., 356);
- указаль бымъ <его> пальцомъ** (Антырыз., 171);
- руку на то ... дать** (Антырыз., 144);
- бачу руку** (каго-небудзь, у тэксце – **Фляляетоу**) (Антырыз., 281);
- (што-небудзь, у тэксце – **мало не все**) **въ рукавъ <своимъ> маемъ** (Антырыз., 140);
- правду ... ся и пальцемъ доцупати можеть** (Антырыз., 377) і **варынт з апущаным назойнікам ся правды доцупаете** (Антырыз., 426);
- свое пядно мерити** (Антырыз., 328).

Паводле паходжання лексем ў складзе фразеалагізмаў можна выдзельць групу з запазычанымі назойнікамі. Так, дастаткова шырока ўжываюцца ў «Антырызісе» фразеалагізмы з назойнікам **пляць**: **выеждаете на пляць** (Антырыз., 75); **на пляць ставити** (Антырыз., 354); **ся <где> ставити на <ширынномъ> плячу** (Антырыз., 93); **на кождомъ плячу явье показатся можеть** (Антырыз., 92); Раздзей выкарыстоўваецца лексічны варыянт **выежджатъ на гарць** (Антырыз., 248).

Не менш цікаваць выклікаюць і тыя фразеалагізмы, якія вядомы і сучаснай беларускай мове. Як правіла, яны перажылі пэўныя фанетыка-марфалагічны змены, аднак лёгка пазнавальныя. Напрыклад, *ветрамь горожонь* (Антырыз, 389); *маючы ручэ добре намазаные* (Антырыз, 253); *лепей у сваю мильтыку смотрель* (Антырыз, 386); *у ноту догажають* (Антырыз, 213); *гра идеть* (Антырыз, 204) і інш.

Літаратура

1. *Беларускае мовазнаўства: Бібліяр. паказ. (1986 – 1991). Склад. А. У. Карпіншэўская, А. У. Трацякова; навук. рэд. В. П. Русак.* – Мінск: Бел. навука, 2004. – 484 с.
2. *Большой немецко-русский словарь. 9-е изд.* – М.: Русский язык, 2002. – 1040 с.
3. Булыка, А. М. *Словнік ішчымойных слоў. Актуальная лексыка.* / А. М. Булыка. – Мінск: ТДА «Харвест», 2005. – 336 с.
4. Гессен, Д. *Большой польско-русский словарь: В 2-х т. / Д. Гессен, Р. Стыпула – Москва-Варшава: Русский язык – Веда Повецхна, 1979.*
5. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы: Вып. 1–26.*
6. Годурмянін, К. М. *Польско-русский фразеологический словарь: В 2 т. / К. М. Годурмянін – Мінск: Экологія, 2004.*
7. *Deutsches-russisches phraseologisches Wörterbuch.* – М.: Русская историческая библиотека. – Т. 19. – С. 477–982.
8. [Потей Іваніч]. *Антырызсь...* // *Русская историческая библиотека.* – Т. 19. – С. 477–982.
9. Свістунюва, М. І. *Прыказкі ў старабеларускіх палемічных творах // Фалькларыстычныя даследаванні. Каштэст. Тытэлогі. Сувязі: зб. арт. Вып. 3 / пад. нав. рэд. Т. А. Марозавай, В. В. Прычэка / М. І. Свістунюва.* – Мінск: Бесстыліт, 2006. – С. 117–123.
10. *Словарь русского языка XI–XVII вв.* – Вып. 9. – М.: Наука, 1982. – 358 с.

В. А. Служэнка (Мінск)

ДА ПЫТАННЯ АБ ПАХОДЖАННІ МІКРАТАПОНІМА ЛАДАВА

Сярод мікратапонімаў вёскі Казялужжа Хойніцкага раёна вылучаецца *Ладава* – ‘сенажаць каля мястэчка. На жаль, самі жыхары не змаглі паглумачыць яго паходжанне. Верагодна, што гэта слова ўзыходзіць да геаграфічнага тэрміна «ляда».

Па звестках М. Талстога, гэты тэрмін на Заходнім Палессі сустракаецца нячаста, а на Усходнім яго значэнне «дзялянка высечанага лесу пад поле» мае абагульнены характар. Да гэтага пытання звяртаўся і К. Машынскі, які адзначае, што ў былых Мазырскім і Рэчыцкім паведах «лядо» мае значэнне «сухое месца сярод балота (ostrow), дзе лябетах расці сасна; сасновы лес». Варта адзначыць, што ў вёсках вёскі Казялужжа пераважаюць менавіта сасновыя лясы. Для параўнання можна прывесці ровенскае «лядова (*lydovata*)», значэнне якога «сасна, смалістая хваіна; стрыжань хваіны ці яліны». Магчыма, што на месцы сённяшняй сенажаці сапраўды быў сасновы бор.

Мікратапонім Ладава можа ўзыходзіць і да польскага *lada* «ноў, новіна». Калі сапраўды гэты ўчастак ачысцілі ад сасновага